

//SOBRE L'OBSCURITAT POÈTICA.
ALGUNES REFLEXIONS TEÒRIQUES SOBRE LA POESIA OBSCURA//

CÈLIA NADAL PASQUAL
UNIVERSITAT POMPEU FABRA
SPAIN
celia.nadal@upf.edu

///

PARAULES CLAU: Obscuritat poètica, llenguatge, poesia, recerca de sentit.

RESUM: Aquest és un article-editorial en el que es pretén introduir la noció d'obscuritat poètica entesa com una qüestió de comprensió i d'escomesa amb el sentit. Les tres reflexions claus i que poden proposar-se com a base de la seva concepció giren en torn a la seva fructífera ambivalència entre l'impedir i el possibilitar el sentit, al seu caràcter plural i històric i, finalment, a la seva condició de fruit d'un pacte determinat entre lectura i escriptura. Tot i que l'obscuritat és un fenomen plural i transversal (present en múltiples manifestacions de l'art i del llenguatge), ara escullo la literatura i la poesia com a àmbit per a concretar la teoria.

KEYWORDS: Poetics of obscurity, language, poetry, researce of meaning.

ABSTRACT: This paper-editorial is intended to introduce the notion of the poetics of obscurity understood as a matter of understanding. There are three key considerations that may be proposed as the basis of its conception. First, the fruitful ambivalence between the aparent block and the possible opening of meaning; in second place, the plural and historic character of the obscurity and, finally, the comprehension of its status as a result of a specific agreement between reading and writing. Although darkness is a plural phenomenon (present in many forms of art and language), here I choose literature and poetry as a field in which specify the theory.

///

Un bon començament per a la definició de la noció d'obscuritat podria consistir en presentar-la com una qüestió que té a veure amb la comprensió, que és inherent al llenguatge: tot acte lingüístic implica un major o menor grau d'allunyament, diferència i marge d'interpretació.¹ En multitud d'àmbits, com el de l'art, el pensament o la religió, ha sorgit al llarg dels segles la pregunta sobre els límits del coneixement i del llenguatge per colonitzar aquesta distància quan és percebuda per sobre dels modes i límits del que resulta tolerable. Encara que l'obscuritat poètica no sigui un fenomen associable a uns tipus d'expressions o gèneres limitats, tenir en compte la concreció del marc (per exemple, en la poesia culta, la música contemporània o la mística medieval) no és sobrer, perquè és en funció de la dialèctica entre el que l'obra té de constitutiu i els condicionants dels seus episodis de consum que s'esdevindrà l'experiència de lluminositat o de foscor. Si parlem per cas de poesia, per tant, l'efecte del text tendirà a mesurar-se també amb les convencions i expectatives atribuïdes a la institució de la poesia mateixa, perquè el dit efecte impacta en la lectura en tant que associada a un determinat gènere i convencions, que formen part de tot un coixí d'expectatives més o menys col·lectiu, històric i en perpetu canviament. L'obscuritat poètica, llavors, no es pot reduir a una qüestió d'estil o de temàtica, sinó que forma part d'aquest procés que possibilita noves comprensions (que també són comprensions del fet literari).

Dit això, a continuació desenvolupo breument les tres idees que considero clau per a un plantejament inicial del fenomen, i que tenen a veure amb l'ambivalència de la foscor entre l'impedir i el possibilitar, amb el seu caràcter plural i històric i amb la seva condició de fruit d'un pacte determinat entre lectura i escriptura.

1. L'obscuritat en tant que poètica

Si, com s'ha dit, l'obscuritat depèn de la possibilitat d'entendre, l'adjectiu "poètica" la relaciona amb la creació de sentit. Aquesta última qualitat fa molt extens el ventall de causes i motius de la foscor, que la tradició literària ha tendit a simplificar en dues: l'expressió de continguts místics i restringits (com en l'hermetisme o el trobar clus) i l'aplicació de determinades formes d'estil (des del culteranisme a algunes formes de poesia popular slang). L'obscuritat poètica, de fet, pot acudir en qualsevol ocasió en què el llenguatge en si, històric o del jo, ja sigui per censura, límits estructurals o qualsevol altra inadequació entre paraula i experiència, ha deixat de resultar clar i evident. Ara bé, si per això he dit que el ventall de les seves raons es fa ample, si es vol il·limitat; alhora aquest també es fa específic, diferent d'altres fenòmens d'incomprensió no-poètics, com ara els deguts a causes contingents o subjectives:² sembla clar que les causes circumstancials (accidents de la transmissió, mal estat d'un manuscrit, desaparició d'alguna de les seves parts, etc.), tant si la filologia pot restaurar la llum de l'original com si els danys materials del suport o el desconeixement del codi ho impossibiliten, no tenen en principi res a veure amb el fet poètic. Les causes subjectives, per la seva part, poden presentar un punt de

¹ Agreeixo les sessions de discussió dels col·legues de la revista Forma sobre aquesta matèria, especialment a Berta Ares, Máximo Gandul, Patricio González, Alessio Piras i Sergi Sánchez.

² Hi ha hagut moltes propostes de classificació de l'obscuritat; vegeu per exemple «Seven types of Ambiguity» de William Epton (1930) o Steiner (1990 [1967]), que distingeix entre dificultats contingents, modals, tàctiques i ontològiques. Enfocaments com aquests, però, tendeixen en algun moment a l'idealisme del qual cal distanciar-nos, com explico en els punts que segueixen.

controvèrsia, ja que solen atribuir-se a la incompetència del creador o del lector. En el primer cas, el temps haurà d'anar decidint si es tracta o no d'una acusació passatgera de la crítica o de la preceptiva conservadora. En el segon, i partint del fet que el dret del receptor a participar en la construcció renovada de sentit és un requisit per a l'activació d'un text com a objecte literari; existeixen casos en què aquest pot mancar de les habilitats i coneixements mínims per respectar i cooperar amb el pacte poètic i codi històric que se li presenten. No es tracta pas de restringir una obra a una sola manera d'interrogació o a un perfil de públic exclusiu, sinó de discernir si una eventual percepció de l'obscuritat es deu a la violentació del text o si, en canvi, és en la lícita i productiva negociació entre lectura i escriptura que es manifesta. En aquesta última reflexió, per tant, brolla el tema del relativisme sobre la definició i la legitimitat de l'obscuritat, que s'ha de col·locar entre les innumerables maneres i possibilitats humanes de creació de sentit i de consens en la dimensió històrica i col·lectiva.

2. Obscuritat i obscuritats

L'obscuritat resulta tan antiga i diversa com la literatura mateixa: dels escrits de Píndar als sorollosos moviments rupturistes i experimentals típics del segle xx, s'ha manifestat des de l'antiguitat fins a dia d'avui; uns cops anirà més relacionada amb la transgressió o l'underground, mentre que d'altres, resultarà d'estilitzacions institucionalitzades; se servirà indistintament del registre culte i del popular, serà una xifra totalitzadora o es concentrarà en un punt de misteri, i es relacionarà tant amb l'excel·lència del mèrit com amb el mal gust. Com a resultat d'aquesta diversitat, la crítica ha anat acumulant diferents denominacions sobre els estils, moviments o fenòmens que s'hi refereixen: hermetisme, dificultat, ofuscació, intransitivitat, culteranisme, misteri, enigma, etc.

L'obscuritat pot ser totes aquestes coses, i de vegades només una d'específica (com l'*obscuritas* romana, deguda a la falta de *perspicuitas*; el barroquisme, pel retorçament formal; el misticisme, pel contingut que abraça, etc.). En el monogràfic que introdueix aquest escrit, i aprofitant la commemoració de la Guerra Civil, s'ha reservat un espai per afrontar el problema de la representació, expressió o referiment a la guerra; d'una banda, perquè esgotades les figuracions èpiques "clàssiques", acostar-s'hi eficaçment des dels nostres dies sovint resulta un repte; de l'altra, perquè la seu habitual extremisme i absència de sentit obliga a fer els comptes amb l'al·legoria obscura, el buit o la fosca negra.

Sigui com sigui, englobar la pluralitat de casos en què aquest fenomen pot manifestar-se sota el mot d'obscuritat i no sota altres, com el d'hermetisme o dificultat, és també per la flexibilitat i el pes que la tradició crítica li ha conferit.³ Com a «macrocategoria» teòrica comprensiva, en definitiva, es pot dir que apel·la a les diverses formes de relació entre text i lectura en què el sentit que s'hi compromet no neixi de l'evidència ni d'allò que, també per consens, s'anomena claredat.

³ Sobre la noció d'obscuritat, vegeu Fuhrman a «Obscuritas» (1966). L'obscuritat com a categoria globalitzadora de la multitud de fenòmens poètics relacionats amb la incomprensió, ha respost al seu torn a diferents definicions al llarg dels temps i de les tradicions, algunes fins i tot contradictòries entre elles (l'obscuritat com a opacitat total o com a vel translúcid, com a virtut o com a defecte). El fet és que no es pot parlar d'una sola manera de donar-se l'obscuritat, com tampoc de l'existència d'un sol conveni de criteris o preceptives que l'avaluïn; ni, en definitiva, d'una sola poètica que la sàpiga conjugar.

3. Sobre la comprensió:

La reflexió sobre l'obscuritat poètica en l'àmbit de la poesia es duu a terme entenent-la com a fet artístic.⁴ La comprensió, llavors, és un fet històric i contingent que topa amb un text (i una obscuritat) acrònic. La pregunta, en aquest cas, no és només què vol dir el text, sinó què pot dir. Davant la fosca, però, només el consentiment fa possible la coexistència de les pluralitats de sentit o reconeixement de la impossibilitat d'apropiació total d'una vegada per totes del mateix (Peñalver, 2005). La intolerància a les diferències, per tant, és la intolerància a l'obscuritat.

Una coneguda anècdota de la història de la pintura, i que bé pot extrapolar-se a la de les lletres, és la reacció de Louis Vauxcelles a l'exposició de la nova pintura (Matisse i Kandinsky, entre d'altres) en un saló de París la tardor de 1905. En veure enmig de tanta experimentació i ruptura de la mimesi una estàtua renaixentista que li recordava els valors i el llenguatge de la limpidesa, es va exclamar d'haver-se trobat «Donatello entre les feres» (d'aquí l'origen del nom del fauvisme). Vauxcelles no era un aficionat, sinó un dels crítics d'art més influents de principis del segle xx; amb tot, la pregunta que fins ara li havia contestat satisfactòriament l'art de tall classicista ja no funcionava quan es dirigia a aquell art nou. L'experiència del fet artístic, tanmateix, és la possibilitat de renovació dels sentits, tal vegada encara per inventar; i només l'entesa i adequació entre aquest tipus de diàleg pot apaivagar la fúria del receptor envers la incomprensió. Que calgui una adequació, com he dit, entre obra i tipus d'interrogació, no vol dir que s'hagi de presumir una interpretació única i inamovible —més aviat tot el contrari—, però sí l'obertura a l'acceptació dels termes en què una poètica es proposa, que salvi de l'egocentrisme que no reconeix l'alteritat històrica i cultural.

Pel que fa a això últim, queda clar que les poètiques inacostumades sempre poden generar estupor en una recepció desproveïda de les eines adequades: dirigir la recerca cap a un tipus de recepció no única però sí oportuna implica que no s'infringeixin les regles del joc interrogant l'abstracte amb preguntes figuratives, l'intuïtiu amb expectatives positivistes o l'obert amb inspiracions d'univocitat. Fins que duri l'angoixa provocada per aquests tipus d'incomprensions, durarà la intolerància i la necessitat de trobar allò que abans s'havia establert com a llum en el que ara es percep com a fosca indesitjable i molesta (per seguir amb l'exemple d'abans, la irracionalitat del fauvisme). No importa, per tant, quin sigui el tipus d'expectatives de sentit o de significat com que la cerca es dugui a terme mitjançant un pacte forçosament eficient i dinàmic (històric) entre lectura i escriptura. Només llavors es podrà conivir amb la foscor sense l'ansia d'alliberar-se d'unes ombres que ja no són opressives perquè, en el fons, un text és obscur en relació amb una determinada pregunta de claredat, és a dir, de sentit.

⁴ Existeixen definicions de l'obscuritat poètica des d'un punt de vista textualista (i universalista), cf. John Press (1963). Les característiques materials del text, però, han de tenir en compte el context i la recepció, com he comentat en l'apartat metodològic; de manera que es pugui parlar de l'obscuritat com a fenomen capaç de donar-se de diferents formes i maneres.

///BIBLIOGRAFIA///

- EMPSON, William. *Seven Types of Ambiguity*. Filand: The Hogarth Press, 1991 [1930].
- FUHRMANN, Manfred. "Obscuritas. Das Problem der Dunkelheit in der Rhetorischen und Literaturästhetischen Theorie der Antike". ISER, Wolfgang [ed.]. *Immanente Ästhetik-Ästhetische Reflexion. Lyrik als Paradigma der Moderne*. Munic: Wilhelm Fink, 1966.
- PEÑALVER, Mariano. *Las perplejidades de la comprensión*. Madrid: Síntesis, 2005.
- PRESS, John (1963). *The chequer'd shade: reflections on obscurity in poetry*. Londres: Oxford University Press.
- STEINER, George. *Language and Silence. Essays 1958-1966*. New Haven: Yale University Press. 1990 [1967].